

رعایت اخلاق در نگارش مقالات علمی

دکتر امیر شعبانی*

این راستا، ملزم نمودن نویسندگان به رعایت نکات اخلاقی مرتبط با ارایه و نشر مقالات متبلور می‌شود. یکی از این نکات، دقت در درج نام افرادی است که شایسته قرار گرفتن در فهرست نویسندگان یک مقاله می‌باشند. تنها نام پژوهشگرانی باید در صفحه اول مقاله ذکر شود که در تهیه مقاله مشارکت کرده و وظیفه اصلی را به عهده گرفته‌اند؛ ترتیب نام آنها نیز باید بر اساس میزان مشارکت آنها در تدوین و اجرای پژوهش باشد (ابوالحسنی، ۱۳۸۱). بر این اساس، دو نوع درج غیر اخلاقی نام نویسنده مقاله که در صورت آشکار شدن، به سلب اعتماد خواننده می‌انجامد تعریف شده است: نویسنده شیخ^۳ و نویسنده میهمان^۴ (گادلی و جفرسون، ۲۰۰۳). نام نویسنده شیخ در مقاله آورده نمی‌شود. او ممکن است کارمند شرکتی باشد که تأمین کننده بودجه پژوهش بوده و یا فردی باشد که توسط مجریان طرح پژوهشی به خدمت گرفته شده است. نویسنده میهمان یک فرد صاحب نظر یا برجسته علمی و در مواردی یک فرد بانفوذ است که قرار گرفتن نامش در فهرست نویسندگان می‌تواند ارزش مقاله را در چشم داوران، ویراستاران یا سردبیر یک مجله افزایش دهد و یا به شکلی شانس چاپ شدن آن را زیاد کند. برای مقابله با این موارد، برخی مجلات از نویسندگان مسئول مقاله می‌خواهند که کار انجام شده به وسیله هر یک از نویسندگان مقاله را بازگو کنند. به جز رعایت موارد فوق، نویسندگان نباید یک مقاله را

“اخلاق” همیشه واژه‌ای مثبت تلقی می‌شود و برای اثبات مطلوب بودنش نیاز به تلاش بیشتری نیست. با وجود اجماع بر بدیهی بودن و زیبایی رعایت جزئیات اخلاقی، آگاه بودن بر این جزئیات نیازمند آموختن است و گاه رعایت آنها با وجود آموختن و کسب آگاهی کافی، آسان نیست. در زمینه رعایت نکات اخلاقی در پژوهش، منابع بی‌شمار و دستورالعمل‌ها و بیانیه‌های متعددی منتشر شده، اما به مسایل اخلاقی مرتبط با نگارش مقالات علمی، دست کم در کشور ما، کمتر پرداخته شده است. اکنون که رشد کمی تولید علم و نگارش مقالات علمی در ایران شتاب بیشتری گرفته است، موضوع رعایت نکات اخلاقی مرتبط با نگارش، بیش از پیش دست‌اندرکاران این حوزه و به ویژه مجلات علمی را به خود جلب می‌کند. همان گونه که پیشتر گفته شد (شعبانی، ۱۳۸۵)، مدیریت و داوران همتای مجلات علمی کشور می‌باید انرژی زیادی در جهت غربال مقالات با کیفیت صرف کنند و در واقع یکی از موارد مهم سیاهه ارزیابی کیفیت مقالات، رعایت نکات اخلاق نگارش (ابوالحسنی، ۱۳۸۱؛ گادلی^۱ و جفرسون^۲، ۲۰۰۳) است. در اینجا به نکاتی از این دست اشاره می‌شود، با این امید که دریچه‌ای برای اظهار نظر و نقد وضعیت موجود از جانب استادان و صاحب نظران این حوزه گشوده شود. یکی از ویژگی‌های مهمی که مجلات علمی در تلاش برای حفظ یا ارتقای آن هستند، “اعتماد مخاطبین” است. این اعتماد با نشان دادن پایبندی مجله به رعایت مقررات خود و در

* روانپزشک، استادیار دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی-درمانی ایران. تهران، خیابان ستارخان، خیابان نیایش، کوچه شهید منصوری، انستیتو روانپزشکی تهران و مرکز تحقیقات بهداشت روان. دورنگار: ۰۲۱-۶۶۵۰۶۸۹۹. E-mail: amirshabani@tehranpi.org

1- Godlee
2- Jefferson
3- ghost
4- guest

می‌نویسند، تنها در صورتی سرقت علمی نکرده‌اند که متن مذکور را داخل گیومه نمایش داده باشند. به این ترتیب رعایت نکات اخلاقی در نگارش متون علمی دارای ظرایف متعددی است و البته در این نوشته به موارد غیراخلاقی بدیهی، مانند داده‌سازی یا مقاله‌سازی (بدون انجام پژوهش واقعی) پرداخته نشد که آن نیز در جای خود قابل تأمل است.

به‌جز نویسندگی، داوری مقالات علمی نیز مستلزم رعایت نکات اخلاقی است که برای مطالعه روش گام‌به‌گام آن و نیز مطالعه سوءرفتارهای مرتبط، می‌توان به واگرا^۱، گادلی و جفرسون (۲۰۰۲) و گادلی و جفرسون (۲۰۰۳) مراجعه نمود. امید است استادان محترم دانشگاه‌ها در کنار آموزش اخلاق پژوهش، در زمینه آموزش اخلاق نگارش نیز بیش از پیش دانشجویان را بهره‌مند سازند.

منابع

- ابوالحسنی، محسن (۱۳۸۱). *چگونه مقاله علمی بنویسیم و آن را به چاپ برسانیم*. تهران: انستیتو پاستور ایران.
- شعبانی، امیر (۱۳۸۵). لزوم تغییر اندیشه و رفتار در مدیریت مجلات علمی. *مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران*، سال دوازدهم، شماره ۳، ۱۹۶-۱۹۵.
- فرویدیان، علی؛ رادگودری، رضا؛ رحیمی موفر، آفرین؛ شریفی، ونداد؛ محمدی، محمدرضا؛ سهیمی ایزدیان، الهه؛ منصوری، نغمه؛ نجاتی‌صفا، اکبر (۱۳۸۵). روند پژوهش‌های انجام شده در زمینه اختلال‌های روانپزشکی در ایران. *مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران*، سال دوازدهم، شماره ۴، ۳۲۶-۳۲۷.
- Godlee, F., & Jefferson, T. (2003). *Peer review in health sciences*. London: BMJ Publishing Group.
- Wager, E., Godlee, F., & Jefferson, T. (2002). *How to survive peer review*. London: BMJ Publishing Group.

به‌طور هم‌زمان به چند مجله برای ارزیابی و چاپ ارسال نمایند و نیز نباید با تغییر عنوان مقاله، جابجایی نام‌های نویسندگان، و یا ایجاد تغییراتی در متن، مقاله‌هایی با یافته‌های مشابه را در دو مجله مختلف به چاپ برسانند (ابوالحسنی، ۱۳۸۱). این حتی در مورد چاپ مجدد مقالات فارسی ایرانی در مجلات انگلیسی‌زبان نیز صدق می‌کند، به‌ویژه در مورد چاپ دوباره مقالات مجلاتی که با گرفتن امضای نویسنده مسئول، حق چاپ مقاله را برای خود محفوظ می‌دارند. در این موارد، برای چاپ مقاله در مجله دوم، نویسنده می‌باید رضایت سردبیر مجله اول را به‌دست آورد، موضوع را به اطلاع سردبیر مجله دوم برساند، و در تجدید چاپ، وجود نسخه پیشین را با آدرس مربوطه به اطلاع خوانندگان برساند. البته این قواعد در مورد همه نشریات صدق نمی‌کند و برخی از آنها حاضرند مقالات مجلات دیگر را به‌ویژه اگر به زبان دیگری چاپ شده باشند، تجدید چاپ نمایند.

اقدام غیراخلاقی دیگر، اشاره‌نکردن به نام افرادی که به نوعی در اجرای پژوهش یا نگارش مقاله کمک کرده‌اند، یا نیاوردن نام مؤسسه یا سازمان تأمین‌کننده بودجه پژوهش در بخش سپاسگزاری مقاله می‌باشد. فرهودیان و همکاران (۱۳۸۵) با بررسی مقالات روانپزشکی ۳۰ سال اخیر ایران، نشان دادند که حدود ۹۲ درصد مقالات به منبع حمایت مالی خود اشاره نکرده‌اند که در نوع خود در خور تأمل است.

به‌نظر می‌رسد عدم رعایت قواعد اخلاقی همیشه آگاهانه صورت نمی‌گیرد؛ یکی از نویسندگان یک مقاله پذیرش شده در *مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران*، هنگام آماده‌سازی و ویراستاری نهایی مقاله توسط مجله، به اطلاع دفتر مجله رساند که مقاله‌اش را پیش از این به چند نشریه دیگر نیز فرستاده است تا هر یک زودتر به او پذیرش دادند از امتیاز آن برای پایان‌نامه‌اش بهره‌گیرد! او درخواست نمود که تغییراتی در ظاهر مقاله‌اش ایجاد کند تا کسی متوجه یکسان‌بودن دو مقاله نشود!

اینها مواردی از نقض آشکار قواعد بودند، ولی نقض اصول اخلاقی همواره بدین روشنی نیست. بسیاری از نویسندگان کم‌تجربه ناآگاهانه با برداشت متن نوشته دیگران، دست به سرقت علمی^۱ می‌زنند. سرقت علمی تنها استفاده بدون اجازه از ایده‌های دیگران یا برداشت مطلبی بدون ذکر منبع آن نیست. افرادی که متنی را از مقاله یا کتابی، بدون تغییر وارد متن منسوب به خود می‌کنند و حتی منبع آن را نیز